

ΧΡΟΝΙΚΑ

CHRONIQUES

Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και
Δικαστικής Ψυχιατρικής, Τμήματος Νομικής,
Πανεπιστημίου Θράκης

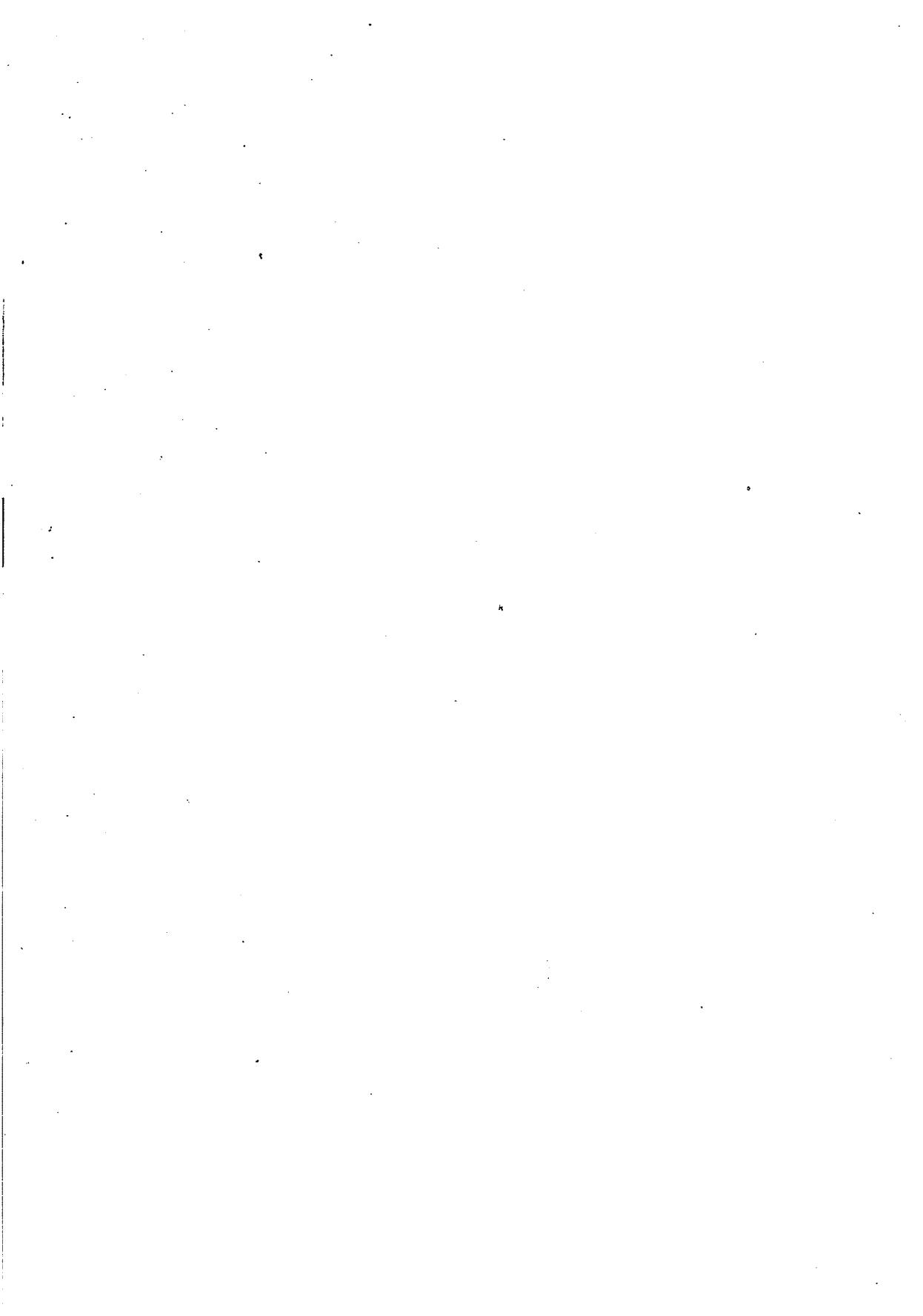
Laboratoire de Criminologie et de
Psychiatrie Légale, Faculté de Droit,
Université de Thrace

Τεύχος / Volume 3
Δεκέμβριος / Décembre 1991

**Άρθρα - Εισηγήσεις - Συνεντεύξεις
για το Σχέδιο νέου Σωφρονιστικού Κώδικα**

**Πρόλογος Αντιπροέδρου Κυβερνήσεως
κ. Αθαν. Κανελλόπουλου**

**Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα
Editions Ant. N. Sakkoulas
Αθήνα - Κομοτηνή / Athènes - Komotini**

**Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ
ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΜΙΑΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ**
Σκέψεις με αφορμή το νέο Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα 1991*

*του Νέστορα Κουράκη
Αναπλ. Καθηγητή Νομικής Αθηνών*

1. Ένα βασικό χαρακτηριστικό του νέου Σχεδίου Σωφρονιστικού Κώδικα είναι νομίζω, η γενικότερη συνέπειά του προς τις αρχές του λεγόμενου «δικαιούκο προτύπου». Μέσα στο πνεύμα του προτύπου (μοντέλου) αυτού οι διατάξεις για την εργασία των κρατουμένων αποκτούν κι αυτές ένα καινούργιο νόημα, που τις διαφοροποιεί σημαντικά από εκείνες προηγούμενων νομοθετικών κειμένων. Σε τι συνίστανται όμως οι διαφοροποιήσεις αυτές; Και τι είδους κατάσταση επιχειρούν να βελτιώσουν; Σ' ένα πρώτο τμήμα της εργασίας μου θα προσπαθήσω να εντάξω τις νέες διατάξεις στο πλαίσιο της νεότερης εξέλιξης των σωφρονιστικών θεσμών, ενώ σ' ένα δεύτερο τμήμα θα παρουσιάσω ορισμένα στοιχεία για την κατάσταση της εργασίας των κρατουμένων στη χώρα μας και στο εξωτερικό.

I. Οι θεωρητικές κατευθύνσεις: Από το χθες στο σήμερα και το αύριο

2. Ως προς τη νεότερη εξέλιξη των σωφρονιστικών θεσμών, μπορούν να διακριθούν τρεις ειδικότερες περίοδοι, σε κάθε μια από τις οποίες κυριαρχεί ένα ιδιαίτερο σωφρονιστικό πρότυπο:

* Η εργασία αυτή παρουσιάσθηκε και συζητήθηκε στο πλαίσιο εκδήλωσης που οργανώθηκε από την «Ελληνική Εταιρεία Θυματολογίας» την 18.3.1991 στην αίθουσα του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών με θέμα «Το Σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα». Διατηρείται κατά βάση άθικτη η δομή του προφορικού λόγου και παρατίθενται μόνον οι εντελώς αναγκαίες βιβλιογραφικές παραπομπές.

3. Στην πρώτη περίοδο (19ος αι.) η εργασία των κρατουμένων, συμβαδίζοντας με τις τότε γενικότερες αντιλήψεις για την ποινή, έχει κυρίως χαρακτήρα καταναγκαστικό και μάλιστα η βαρύτητά της κλιμακώνεται ανάλογα με τη βαρύτητα της εγκληματικής πράξης. Έτσι, κατά το Διάταγμα του Καποδίστρια περί Φυλακών της 20.12.1830, άρθρα 17 επ., όσοι εκτίσουν ποινή κατά της ελευθερίας έως δύο χρόνια οφείλουν να εργάζονται μέσα στη φυλακή, ενώ για τους υπόλοιπους κρατούμενους προβλέπεται απασχόληση εκτός φυλακής: στη γεωργία, στο ναυπηγείο, στην επισκευή οχυρώσεων, στην επισκευή δρόμων, στον καθαρισμό των λιμανιών και, για τις βαρύτερες περιπτώσεις καταδίκων, με ποινές δηλ. άνω των 10 ετών, στα μεταλλεία. Επίσης στην πράξη επιβάλλονταν και διάφορες άλλες παρεμφερείς ποινές υπέρ του κοινωνικού συνόλου, όπως π.χ. να καθαρίζει ο δράστης «δις της εβδομάδος τους δρόμους της πόλεως» στη διάρκεια της τρίχρονης φυλάκισής του (Πρβλ. N. Kourάκη, Ποινική Καταστολή, Αθήνα 1985², σελ. 178). Μολονότι, δε, η εργασία είναι υποχρεωτική (άρθρο 16), ο κρατούμενος μπορεί πάντως να υπολογίζει σε κάποιαν αμοιβή, την οποία, έπειτα από συμψηφισμό των δαπανών κράτησής του, θα πάρει μετά την έκτιση της ποινής (άρθρο 25). Το όλο πλέγμα των ρυθμίσεων του Καποδιστριακού Διατάγματος έχει, πιστεύω, ένα σαφώς θετικό προσανατολισμό που δυστυχώς εγκαταλείπεται αργότερα όταν η εργασία είτε δίνει τη θέση της στην πλήρη αδράνεια των κρατουμένων, είτε αποκτά έναν ανούσιο αν όχι επώδυνο χαρακτήρα, ως απλή προέκταση μιας ανταποδοτικής ποινής (τιμωρητικό πρότυπο). Το πνεύμα αυτό πρυτανεύει ιδίως στον οθωνικό Ποινικό Νόμο 1834 (άρθρα 9 επ.) καθώς και στο συναφές Διάταγμα «περί σωφρονιστικής φυλακής» της 31.12.1836, όπου μάλιστα γίνεται αναφορά περί «σκληρών έργων, καταλλήλων εις τον νόμιμον σκοπόν της ποινής» (άρθρο 11) και όπου επιπλέον, η άρνηση της εργασίας συνεπάγεται εγκλεισμό σε «σκοτεινόν οικίσκον, και δίαιταν άνοψον, μέχρι της υποταγής του απειθούντος» (άρθρο 33 περ. 5).

4. Η άτεγκτη ανταποδοτική αντίληψη του τιμωρητικού προτύπου, που απέβλεπε τελικά να επιτύχει την πειθάρχηση και καθυπόταξη του εγκληματία με κάθε τρόπο στο σύστημα της φυλακής και στους γενικότερους κοινωνικούς κανόνες, προσλαμβάνει μια νέα, ηπιότερη και πιο εξωραϊσμένη μορφή με την είσοδο του 20ου αι. (νορβηγικός Ποινικός Κώδικας 1902 — βλ. M. Ancel / Ph. Chemithe, Les systèmes pénitentiaires en Europe occidentale, Paris: La Documentation française, 1981, σελ. 26, 137), αλλά κυρίως με τη λήξη του δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Προεξάρχον στοιχείο της εξελιγμένης αυτής αντίληψης, που ονομάζεται προνοιακό - θεραπευτικό

πρότυπο, είναι η υποτιθέμενη μέριμνα για την ηθική βελτίωση, αναμόρφωση και «κοινωνική προσαρμογή» των κρατουμένων. Αλλ' η πραγματοποίηση του σκοπού αυτού επιχειρείται έστω και χωρίς τη σύμφωνη θέληση του κρατουμένου ή κατά παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων του. Τούτο γίνεται έκδηλο και στον νευραλγικό τομέα της εργασίας των κρατουμένων. Σύμφωνα με τον Σωφρονιστικό Κώδικα 1967, που αποτελεί και μια χαρακτηριστική έκφανση αυτού του προνοιακού - θεραπευτικού προτύπου, όχι μόνον η εργασία είναι υποχρεωτική για τον κατάδικο, αλλά και η τοποθέτησή του σε μια εργασία γίνεται ερήμην αυτού: Η απόφαση λαμβάνεται χωρίς να χρειάζεται να ερωτάται καν ο κατάδικος για το είδος και την αμοιβή της εργασίας και χωρίς αυτός να μπορεί κατ' αρχήν να προσφύγει οπουδήποτε, όταν δεν συμφωνεί με την επιβληθείσα εργασία (άρθρα 65 και 66 Σωφρ.Κ. 1967, κατ' αντίθεση προς τον Στοιχειώδη Κανόνα 71 παρ. 6 ΟΗΕ 1955). Γενικότερα, στο πλαίσιο της αντίληψης αυτής, η εργασία θεωρείται ότι επιτελεί μια σημαντικότατη ηθοπλαστική αποστολή για την κοινωνική (επαν)ένταξη των κρατουμένων, γι' αυτό και θα πρέπει αφενός να καλύπτει απασχόληση μιας κανονικής ημέρας εργασίας και αφετέρου ν' αμείβεται «κατά δίκαιο τρόπο» (κ. 71 παρ. 3 και 76 παρ. 1 Στοιχειώδων Κανόνων ΟΗΕ 1955, κ. 72 παρ. 3 και 77 παρ. 1 Ευρωπαϊκών Στοιχειώδων Κανόνων 1973 για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων)¹. Ενδιαφέρον είναι ότι για «δίκαιη αμοιβή κάθε απασχόλησης» κάνει λόγο στο άρθρο 5 και ο «Κοινοτικός Χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων», που εγκρίθηκε από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στις 8 και 9.12.1989.

5. Οι πατερναλιστικές αυτές αντιλήψεις του προνοιακού - θεραπευτικού προτύπου είναι γνωστό ότι έχουν παραχωρήσει τη θέση τους, ιδίως από τη δεκαετία '70, σε μια νέα θεώρηση των πραγμάτων, την οποία εκτός από τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες 1987 πιστεύω ότι πραγματώνει και το υπό συζήτηση Σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα. Τρεις

1. Πρβλ. άρθρα 61, 62 Σωφρ.Κ 1967, όπου όμως ορίζεται ότι «το εκ της εργασίας των κρατουμένων προϊόν ανήκει εις το Κράτος» (ανάλογη και η διατύπωση του οθωνικού Διατάγματος 1836, άρθρο 30 παρ. 1), έτσι ώστε τελικά η αμοιβή τους γι' αυτή την εργασία να είναι ένα πενιχρό «δώρημα», αλλά και άρθρα 72, 74 ΚωδΜΕΚ 1989, όπου αντίθετα, η εργασία των κρατουμένων διακηρύσσεται ότι πρέπει ν' αμείβεται (αδιακρίτως) σύμφωνα με τις διατάξεις της εργατικής νομοθεσίας. Για τις υπέρογκες οικονομικές επιπτώσεις από αυτή τη ρύθμιση του ΚωδΜΕΚ, που είναι πραγματικά προχωρημένη ακόμη και σε σχέση με νομοθεσίες του εξωτερικού, βλ. ιδίως το έγγραφο του Υπ.Δικαιοσύνης στο έργο Κ.Δ. Σπινέλλη / N.E. Κουράκη, Σωφρονιστική Νομοθεσία, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1990, σελ. 212 επ.

είναι οι άξονες αυτής της νέας κατεύθυνσης, που αποκρυσταλλώνεται στο λεγόμενο «δικαιϊκό πρότυπο»: πρώτον, ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου, εκτός βέβαια από τον περιορισμό της ίδιας της προσωπικής ελευθερίας και από τις επιπτώσεις που έχει ο περιορισμός αυτός στα υπόλοιπα δικαιώματά του (πρβλ. αναλυτικά Στ. Αλεξιάδη, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινική Καταστολή, Δώδεκα Μελέτες, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 126 επ.). δεύτερον, η συμμετοχή του κρατουμένου σε προγράμματα αγωγής, μεταχείρισης και απασχόλησης μόνο με την ανεπηρέαστη θέλησή του· και τρίτον, η κατά το δυνατό ελαχιστοποίηση της παραμονής του κρατουμένου μέσα σε κλειστά — ιδρυματικά καταστήματα κράτησης (βλ. σχτ. μελέτη μου στο έργο, Κ.Δ. Σπινέλλη / N.E. Κουράκη, Σωφρονιστική Νομοθεσία, Αθήνα, 1990, σελ. 84 επ.). Ειδικότερα, τώρα, ως προς το θέμα της εργασίας, το υπό συζήτηση Σχέδιο θεωρεί ότι η εργασία, ως δικαιώμα, προστατεύεται άμεσα από το Σύνταγμα (άρθρο 22) και δεν μπορεί να είναι αναγκαστική ή υποχρεωτική για τους κρατούμενους², ακόμη και αν ο αναμορφωτικός της χαρακτήρας, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 3 περ. β' της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και την επ' αυτού ερμηνεία, θα μπορούσε ίσως να οδηγήσει σε μια διαφορετική συνταγματική ερμηνεία³. Αποφεύγει έτσι το Σχέδιο οποιαδήποτε α-

2. Προς αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε στο θέμα αυτό ο ΚωδΜεΚ 1989, ο οποίος προβλέπει υποχρεωτικότητα της εργασίας (άρθρα 64 παρ. 3 και 66 παρ. 1). Επίσης αξιοσημείωτο είναι ότι από το τελικό κείμενο του Κώδικα αυτού απαλειφθηκε διάταξη του άρθρου 58 του αρχικού σχεδίου, που όριζε ότι η εργασία του κρατουμένου αποτελεί κοινωνικό δικαιώμα του — βλ. Δ. Ευαγγελάτο στην έκδοση «Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας», Αθήνα 1988 (σειρά «Ποινικά», αρ. 27), σελ. 174.

3. Βλ. ιδίως τις σχτ. αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εις: *Council of Europe, Digest of Strasbourg Case-Law relating to the European Convention on Human Rights*, vol. 1, Köln: Heymanns, 1984, σελ. 255, G. Cohen — Jonathan, *La Convention Européenne des Droits de l'Homme*, Aix-en-Provence / Paris: Economica, 1989, σελ. 313. P. van Dijk / G.J.H. van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Dewater / Antwerp etc.: Kluwer, 1990, σελ. 248 και σημ. 182, καθώς και σελ. 243 επ., όπου αναλύονται τα εννοιολογικά στοιχεία της «αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας». Αξιοσημείωτο είναι ότι για την αναγκαστική ή μη φύση της εργασίας των Ελλήνων κρατουμένων στη σωφρονιστική πρακτική διεξάγεται έρευνα (με ερωτηματολόγια προς τους διευθυντές των φυλακών) από τον Φεβρουάριο 1991 υπό την επιστημονική ευθύνη του συναδέλφου Γιάννη Πανούση και με χρηματοδότηση του Συμβουλίου της Ευρώπης. Βλ. επίσης για τη συνταγματικότητα της υποχρεωτικής εργασίας των κρατουμένων Στ. Αναγνωστάκη, Σωφρονιστικό Δίκαιο, Γεν. Μέρος, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 181 και (αντίθετης άποψης, δηλ. υπέρ της απόλυτης απαγόρευσης της υποχρεωτικής εργασίας κρατουμένων) Στ. Αλεξιάδης στην έκδοση «Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας», Αθήνα 1988 (σειρά «Ποινικά», αρ. 27), σελ. 115 και Γιάννης Πανούσης, Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Από τον κυνισμό της εργασίας στην ουτοπία της αγωγής;, Αθήνα / Κομοτηνή 1989, σελ. 47.

ναφορά σε υποχρεωτικότητα της εργασίας και θεωρεί, αντίθετα ότι όλοι οι κρατούμενοι (κατάδικοι, υπόδικοι και χρεοφειλέτες) μπορούν να έχουν εργασία στα καταστήματα κράτησης, έπειτα από συνεννόησή τους με το αρμόδιο Συμβούλιο Εργασίας Κρατουμένων και αφού ληφθούν προηγουμένως υπόψη οι ιδιαιτερότητες του καθενός (ηλικία, φύλο, ικανότητες, βαθμός ευσυνειδησίας) (άρθρο 38 Σχ/ωφρΚ)⁴. Όσοι αρνούνται ή δεν δείχνουν ενδιαφέρον να εργασθούν, δεν υπόκεινται γι' αυτόν και μόνο τον λόγο σε πειθαρχικές κυρώσεις, αλλ' απλώς χάνουν τα πλεονεκτήματα που εξασφαλίζει η απασχόλησή τους σε εργασία (μη ευεργετικός υπολογισμός των ημερών εργασίας: άρθρο 43 Σχεδίου, μη υπαγωγή στην ασφάλιση κλάδου συντάξεων και κλάδου παροχών ασθενείας: άρθρο 44 Σχεδίου, μη συντόμευση του χρόνου της απόλυσης υπό όρο αφού δεν θα υπάρχει πλασματική έκτιση μέρους της ποινής: άρθρο 75 παρ. 2 Σχεδίου, γενικότερη επίδραση στην εκτίμηση της προσωπικότητας του κρατουμένου, εφόσον τούτο προβλέπεται για τη χορήγηση ευεργετικών μέτρων, π.χ. αδειών: άρθρο 52 παρ. 2 Σχεδίου).

6. Από την άλλη πλευρά το Σχέδιο αποφεύγει τις άκαμπτες και μονολιθικές ρυθμίσεις άλλων κειμένων στα θέματα του ωραρίου και της αμοιβής της εργασίας. Θεωρεί δηλ. ότι τα θέματα αυτά θα πρέπει ν' αντιμετωπίζονται κατά περιπτώση ή κατά ομάδα περιπτώσεων και ιδίως ανάλογα με τον τόπο εργασίας ή απασχόλησης του κρατούμενου (μέσα ή έξω από το κατάστημα κράτησης), το είδος της μονάδας ή επιχείρησης στην οποία απασχολείται και το είδος της εργασίας ή απασχόλησης που πραγματοποιεί (πρβλ. άρθρα 38 επ. Σχεδίου). Συνακόλουθα ο κρατούμενος δεν χρειάζεται να εργάζεται ή ν' απασχολείται πάντοτε με πλήρες ωράριο, όσο κι ένας κανονικός εργάτης. Πράγμα που σημαίνει ότι η εργασία δεν έχει πια την ίδια πρωταρχική θέση στο πρόγραμμα της φυλακής όπως παλαιότερα, αλλ' αποτελεί απλώς μια από τις πολλές «χρήσιμες δραστηριότητες», κατά τη διατύπωση του κ. 71 παρ. 2 Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων 1987, με τις

4. Το σχέδιο ορμάται έτσι από την αντίληψη ότι οι κρατούμενοι θέλουν πραγματικά να εργάζονται, ότι δηλ. η εργασία είναι μια θεμελιακή υπαρξιακή ανάγκη του ανθρώπου και ότι ειδικά μέσα στη φυλακή η ανάγκη αυτή γιγαντώνεται. Όπως άλλωστε παρατηρεί εύστοχα ο Ντοστογιέφσκι στις «Αναμνήσεις από το σπίτι των πεθαμένων» (Μέρος Πρώτο, I) «αν οι κρατούμενοι δεν είχαν μια δική τους απασχόληση, όπου να βάζουν όλη τους την ψυχή και το πνεύμα, δεν θα μπορούσαν ν' αντέξουν». Ενδιαφέρον είναι μάλιστα να σημειωθεί ότι η δημιουργία εργαστηρίων σ' όλες τις κλειστές φυλακές ήταν ένα από τα βασικά αιτήματα των κρατουμένων του Κορυδαλλού στο υπόμνημά τους προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης τον Μάιο 1981, — βλ. ιδίως το έργο μου «Ποινική Καταστολή», οπ.παρ., σελ. 247 και τις εκεί βιβλ. παραπομπές.

οποίες ο κρατούμενος μπορεί ν' αναπτύσσει την προσωπικότητά του. Εξ-άλλου, ως προς την αμοιβή, όσοι θα εργάζονται έξω από το κατάστημα κράτησης και ιδίως στον ιδιωτικό τομέα θα μπορούν να υπολογίζουν σε μια αμοιβή σύμφωνη με τις διατάξεις της εργατικής νομοθεσίας, από την οποία (αμοιβή) πάντως ένα μέρος θα παρακρατείται ως συμμετοχή του κρατουμένου στις δαπάνες διαβίωσης στο κατάστημα κράτησης και ένα άλλο θα μπορεί να χρησιμοποιείται για μετατροπή («εξαγορά») πρόσθετων ημερών εκτιτέας ποινής. Και αντίστροφα, όσοι θα εργάζονται μέσα στο κατάστημα κράτησης θα έχουν μεν σαφώς μικρότερη αμοιβή, αλλά θα μπορούν να τύχουν απευθείας ευεργετικού υπολογισμού των ημερών εργασίας τους (άρθρα 38 επ. Σχεδίου). Σημειώνεται ότι από το χρηματικό προϊόν της εργασίας του κρατουμένου και από τα άλλα έσοδά του σχηματίζεται ένας ατομικός λογαριασμός (χρημάτιο), μέρος του οποίου διατίθεται και προς αποζημίωση του θύματος της οξιόποινης πράξης του κρατουμένου (άρθρο 42 παρ. 3 Σχεδίου).

7. Γενικότερα, το Σχέδιο αντιμετωπίζει κατ' αρχήν με τον ίδιο θετικό τρόπο (χωρίς δηλ. να θέτει προτεραιότητες, έστω και αν οι ρυθμίσεις του κατά περίπτωση διαφοροποιούνται) τόσο την εργασία που μπορεί να εξασφαλισθεί για τους κρατούμενους μέσα στις εγκαταστάσεις, τα εργαστήρια ή τα αγροκτήματα του καταστήματος κράτησης, όσο και την εργασία σε δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς έξω από αυτό, αλλ' υπό την εποπτεία, πάντοτε, της διεύθυνσης του καταστήματος αυτού (άρθρο 39 παρ. 1 Σχεδίου με βάση ανάλογη ρύθμιση του κ. 73 παρ. 1 Ευρ. Σωφρ. Κανόνων 1987). Ας σημειωθεί ότι η ρύθμιση αυτή, όσο αυτονόητη και αν φαίνεται σήμερα, δεν είχε πάντοτε την ίδια αποδοχή. Σε παλαιότερες δηλ. εποχές η εργασία των κρατουμένων σε ιδιωτικούς φορείς αντιμετωπίσθηκε με ιδιαίτερη καχυποψία και μάλιστα η Διεθνής Σύμβαση υπ' αριθμ. 29 του 1930 «περί αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας», που επικυρώθηκε από τη χώρα μας με τον ν. 2079/1952, ρητά προέβλεψε ότι ο κρατούμενος δεν πρέπει να «παραχωρήται ή τίθεται εις την διάθεσιν ιδιωτών, εταιριών ή ιδιωτικών νομικών προσώπων» (άρθρο 2 παρ. 2 περ. γ'). Πάντως η διάταξη αυτή, σύμφωνα με τη νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Council of Europe, Digest of Strasbourg Case-Law relating to the European Convention on Human Rights, vol. 1, Köln, 1984, σελ. 258 επ.), δεν μπορεί πλέον να τύχει εφαρμογής, διότι υπερκεράσθηκε από τις νεότερες διατάξεις του άρθρου 4 παρ. 3 περ. β' της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1950 και του άρθρου 8 παρ. 3 γ.ι του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα ΟΗΕ 1966 (δεν επικυρώθηκε ακόμη

από τη χώρα μας), που δεν περιλαμβάνουν απαγορευτική εξαίρεση για την εργασία κρατουμένων σε ιδιωτικούς φορείς.

Εξάλλου, ενώ σε προηγούμενα νομοθετικά κείμενα η εργασία του κρατουμένου στο ατομικό του κελλί ή έξω από το κατάστημα κράτησης μόνο κατ' εξαίρεση επιτρεπόταν (π.χ. άρθρα 55 παρ. 4, 5 και 56 ΣωφρΚ. 1967· πρβλ. άρθρα 65 παρ. 3, 4 ΚωδΜΕΚ 1989), ήδη στο Σχέδιο θεωρείται και αυτή ως μία από τις πολλές μορφές που μπορεί να έχει η εργασία του κρατουμένου, ενώ παράλληλα ενθαρρύνεται, υπό προϋποθέσεις, η συνέχιση της εργασίας που είχε ο κρατούμενος πριν από την εισαγωγή του στο κατάστημα κράτησης (άρθρο 39 παρ. 2 Σχεδίου).

8. Με την πιο πάνω αδογμάτιστη αντιμετώπιση των διαφόρων μορφών εργασίας το Σχέδιο απεγκλωβίζεται, όπως γίνεται φανερό, από τις μονό-πλευρες αναζητήσεις λύσεων τόσο για το είδος του φορέα που πρέπει να οργανώνει την εργασία των κρατουμένων (αν δηλ. αυτή η οργάνωση θα είναι κρατική, ιδιωτική ή μεικτή), όσο και για το είδος της ίδιας της εργασίας (βιομηχανική, βιοτεχνική, αγροτική) και το ύψος της αμοιβής (για τα επιχειρήματα υπέρ και κατά των επιμέρους αυτών επιλογών βλ. Ιδίως Δημ. Καρανίκα, Σωφρονιστική, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1950, σελ. 51 επ.). Όλες λοιπόν οι λύσεις και οι δυνατότητες μπορούν κατ' αρχήν να είναι ανοικτές και να δοκιμασθούν. Υπάρχουν, ωστόσο, ορισμένα κριτήρια που θα πρέπει να λαμβάνονται προσεκτικά υπόψη κατά τη συζήτηση της προσφορότερης λύσης *in concreto* και τα οποία, αντίστοιχα, περιορίζουν σημαντικά τις τυχόν αυθαίρετες επιλογές (πρβλ. Μεν.Χ. Τσίτσουρα, Η εργασία των καταδίκων εν τη ιστορική εξελίξει των φυλακών, περ. «Σωφρονιστικά πληροφορίαι» 1938, τευχ. Γ', 11-22:12 επ.). Πρόκειται για πέντε τέτοια κριτήρια που βρίσκονται διατυπωμένα, άμεσα ή έμμεσα, και στο Σχέδιο:

Πρώτον, το εάν (και πόσο πολύ) η εργασία συντελεί ή όχι στην ανάπτυξη ή διατήρηση των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων του κάθε κρατουμένου για αντιμετώπιση των βιοτικών του αναγκών μετά την έξοδό του από το κατάστημα κράτησης. Ερευνάται δηλ. ποια είναι η εκάστοτε σημασία της ανατεθείσας εργασίας στην επαγγελματική εκπαίδευση, μαθητεία ή εξειδίκευση του κρατουμένου (πρβλ. α. 37 παρ. 1 Σχεδίου και Στέργιου Αλεξιάδη, Η επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων κατά το νέο Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα, εισήγηση σε επιστημονική ημερίδα του Υπ. Εργασίας / ΟΑΕΔ, Θεσσαλονίκη, 25.4.1991· βλ. επίσης το αφιέρωμα “*L'éducation en prison*” εις *Council of Europe, Bulletin d' information pénitentiaire*, No 13 et 14, Juin et Decembre 1989).

Δεύτερον, το εάν η εργασία έχει ενδιαφέρον και γίνεται σε ευχάριστο

περιβάλλον ή εάν, αντίθετα, είναι μονότονη και εξαντλητική ή γίνεται κάτω από αυταρχικούς όρους (πρβλ. α. 37 παρ. 1 Σχεδίου).

Τρίτον, το εάν η εργασία είναι ή όχι παραγωγική για τον κρατούμενο και το κοινωνικό σύνολο (πρβλ. α. 38 παρ. 1 Σχεδίου). Εργασία άχρηστη και μη αποδοτική, που γίνεται απλώς με τρόπο τιμωρητικό ή για να περάσει η ώρα, όχι μόνο δεν ενισχύει την παραγωγικότητα της χώρας, αλλά και κλονίζει την εμπιστοσύνη του κρατουμένου στις δυνάμεις του και στην κοινωνικότητά του (στο θέμα αυτό επιμένει με ιδιαίτερη έμφαση ο K.J. Neale στην εισήγησή του «Le travail pénitentiaire», την οποία εξέδωσε, μαζί με απόφαση (την Resolution (75) 25) της Επιτροπής Υπουργών, το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1976· στην ίδια αυτή εισήγηση τονίζεται ακόμη ότι το κέρδος δεν φαίνεται ν' αποτελεί βασικό κίνητρο για την εργασία των κρατουμένων: σελ. 17 επ., 29 επ.).

Τέταρτον, το εάν η εργασία των κρατουμένων δημιουργεί προβλήματα ανταγωνισμού στην τοπική αγορά προϊόντων και προκαλεί, έτσι, τον κίνδυνο ανεργίας στους εκεί ελεύθερους εργαζόμενους, ιδίως όταν οι παραγόμενες στη φυλακή ποσότητες εμπορευμάτων διατίθενται στις ελεύθερο εμπόριο σε χαμηλότερες τιμές (πρβλ. α. 37 παρ. 5 Σχεδίου: προηγούμενη συνεννόηση και με τους «αρμόδιους επαγγελματικούς φορείς της περιοχής του καταστήματος»· για το όλο θέμα βλ. αναλυτικά *K.G. Γαρδίκα*, Εγκληματολογία, τ. Γ': Σωφρονιστική, Αθήναι 1965³, σελ. 401 επ.).

Και πέμπτον, το εάν η εργασία, ανάλογα με τον τρόπο που εκτελείται και αμειβεται, συμβιβάζεται με την εύρυθμη λειτουργία του καταστήματος κράτησης και με τους σκοπούς της ποινής. Πρόκειται εδώ για παρενέργειες που απορρέουν όχι μόνο από το είδος της εκτελούμενης εργασίας (π.χ. όταν εξαιτίας της ορισμένα εργαλεία μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως επικίνδυνα όπλα από τους κρατουμένους — πρβλ. α. 38 παρ. 5 και 41 παρ. 1 Σχεδίου), αλλά και από τις γενικότερες συνθήκες εργασίας μέσα στα καταστήματα κράτησης (οι οποίες δεν θα πρέπει, βέβαια, να είναι ανετότερες από εκείνες της ελεύθερης ζωής, διότι διαφορετικά η ποινή ενδέχεται να έχει αντίθετα των επιδιωκομένων αποτελέσματα και να οδηγεί τελικά σε «δεσμωτηριοφιλία») (πρβλ. *K.G. Γαρδίκα*, όπ. παρ., σελ. 404).

9. Συμπερασματικά, χωρίς το Σχέδιο ν' αποκλείει εκ των προτέρων, όπως επισημάνθηκε, οποιαδήποτε μορφή εργασίας, θεωρεί πάντως ότι κοντύτερα στον στόχο βρίσκονται εκείνες οι μορφές εργασίας που παρουσιάζουν ποικιλία και εξειδίκευση (ιδίως στον χώρο της νέας τεχνολογίας), που εκτελούνται σε περιβάλλον ανθρώπινο (χωρίς δηλ. ο εργοδότης να επιδιώκει απλώς τη μεγιστοποίηση του κέρδους του), που συμβαδίζουν με τις τι-

διαίτερες κλίσεις του κάθε κρατουμένου (π.χ. αγροτικές εργασίες για όσους έχουν εθιστεί στη ζωή της υπαίθρου) και που αφήνουν κέρδος στον κρατούμενο, αλλά χωρίς να προκαλούν τις αντιδράσεις των άλλων εργαζομένων ή να συντελούν στη δυσλειτουργία της φυλακής.

II. Η ελληνική πραγματικότητα: Προβλήματα που περιμένουν τη λύση τους

10. Εύλογα γεννιέται ήδη το ερώτημα γύρω από το πόσο πολύ η ελληνική πραγματικότητα επιτρέπει την πραγμάτωση αυτών των φιλόδοξων, ίσως, ρυθμίσεων σχετικά με την εργασία των κρατουμένων. Για την απάντηση στο ερώτημα αυτό, που αποτελεί και το δεύτερο τμήμα της εισήγησής μου, χρήσιμη είναι νομίζω μια συνοπτική παράθεση στοιχείων για τον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένη η εργασία των κρατουμένων στη χώρα μας:

11. Τη σημαντικότερη μορφή εργασίας στην Ελλάδα από πλευράς αποδοτικότητας αποτελεί αναμφίβολα η γεωργική εκμετάλλευση των αγροκτημάτων στις τρεις αγροτικές φυλακές ενηλίκων (Τίρυνθας, Αγιάς, Κασσάνδρας) και στο αγροτικό σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κασσαβέτειας. Επίσης λειτουργούν βιοτεχνικά εργαστήρια (υφαντήρια κ.λπ.) στην Κεντρική Φυλακή Γυναικών (Κορυδαλλού) και στην κλειστή Φυλακή Χαλκίδας, καθώς και μονάδες αρτοποιίας - βιβλιοδεσίας στις κλειστές φυλακές Πάτρας, Κέρκυρας και σε τμήματα του συγκροτήματος φυλακών Κορυδαλλού (στις παραπάνω περιπτώσεις απασχολούνται κατά μέσο όρο περί τα 550 άτομα με μικρό ημερήσιο δώρημα). Επιπλέον, σε πολλά καταστήματα κράτησης οι κρατούμενοι απασχολούνται σε εργασίες για δικό τους λογαριασμό (χειροτεχνία, ξυλογλυπτική, κεραμεική κ.λπ.) (περί τα 300 άτομα) και για εκτέλεση παραγγελιών από τρίτους (π.χ. ταπητουργία) (περί τα 130 άτομα) καθώς και σε βοηθητικές εργασίες για τη λειτουργία των καταστημάτων κράτησης (μάγειροι, πλύντες, κουρείς κ.λπ., περί τα 680 άτομα). Βεβαίως δεν αποκλείεται ορισμένοι κρατούμενοι να απασχολούνται εκ παραλλήλου και σε βοηθητικές ή αγροτικές κ.λπ. εργασίες και σε άλλες εργασίες για δικό τους λογαριασμό ή για λογαριασμό τρίτων, έτσι ώστε το άθροισμα των κατηγοριών αυτών να παρουσιάζεται μεγαλύτερο από το σύνολο των κρατουμένων που εργάζονται. Τέλος, από το 1984 λειτούργησε στην Τίρυνθα με συνεργασία του ΟΑΕΔ πρόγραμμα ταχύρρυθμης (εννεάμηνης) επαγγελματικής κατάρτισης για 30 ηλεκτρολόγους εγκαταστάτες και μηχανοτεχνίτες αυτοκινήτου ετησίως, και μάλιστα με ημερήσιο επίδομα που αυξήθηκε πρόσφατα από 100 σε 600 δρχ.· ένα παρόμοιο πρό-

γραμμα λειτουργησε από το 1988 στην Κασσαβέτεια για έφηβους και μετέφηβους, και πάλι στην ειδικότητα ηλεκτροτεχνίτη εγκαταστάτη.

12. Ενδιαφέρον είναι στο σημείο αυτό να παρατεθούν ορισμένα πρώτα αποτελέσματα έρευνας που οργανώθηκε από τον γράφοντα σε συνεργασία με τους υπηρεσιακούς παράγοντες του Υπουργείου Δικαιοσύνης (κυρίως τον προϊστάμενο του Τμήματος Οργάνωσης Εργασίας Κρατουμένων κ. Δημ. Παππά και τον προϊστάμενο της Γεν. Διεύθυνσης Σωφρονιστικής Πολιτικής κ. Αλέξ. Αθανασόπουλο) σχετικά με την εργασία των κρατουμένων. Το σχετικό ερωτηματολόγιο διαμορφώθηκε με βάση τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας και μιας παλαιότερης έρευνας που είχε γίνει το 1987 στη φυλακή Πάτρας από τους Στ. Γεωργακάκο, Παναγ. Μπέσκο και Κώστα Ρασβάνη και με συντονισμό του Δημ. Κοσμόπουλου στο πλαίσιο προγράμματος της Λαϊκής Επιμόρφωσης Νομού Αχαΐας. Το κείμενο του ερωτηματολογίου στάλθηκε προς συμπλήρωση στους διευθυντές των 28 (συνολικά) σωφρονιστικών και θεραπευτικών καταστημάτων της χώρας περί το τέλος Απριλίου 1991 μαζί με συνοδευτικό έγγραφο του Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης και Υπουργού Δικαιοσύνης κ. Αθανασίου Κανελλόπουλου, ο οποίος και υιοθέτησε ένθερμα την όλη προσπάθεια. Σε πέντε περιπτώσεις χρειάσθηκε να γίνει πρόσθετη διευκρινιστική αλληλογραφία μετά τη λήψη των αρχικών απαντήσεων λόγω στατιστικών παραδρομών που αναπόφευκτα παρεισέφρυσαν και που, πάντως, δεν εξαλείφθηκαν τελείως.

Η επεξεργασία των απαντήσεων ολοκληρώθηκε περί τα μέσα Ιουνίου 1991. Σημειώνεται ωστόσο ότι σύμφωνα με ρητή επισήμανση στην αρχή του ερωτηματολογίου, όλα τα στοιχεία των απαντήσεων (πρέπει να) αφορούν μια συγκεκριμένη ημερομηνία, την 26.4.1991, έτσι ώστε να υπάρχει η δυνατότητα ενιαίας επεξεργασίας τους. Προκύπτει, λοιπόν, ότι κατά την ενλόγω ημερομηνία υπήρχαν συνολικά 4.833 κρατούμενοι (69,9% κατάδικοι και 30,1% υπόδικοι ή χρεοφειλέτες), κυρίως άνδρες (95,9%), ημεδαποί (78,1%) και άγαμοι (52,4%) ή έγγαμοι με παιδιά (33,1%). Από τους κρατούμενους αυτούς εργάζονται σε κάθε είδους εργασία στη φυλακή οι 1.532 (31,6% του συνολικού πληθυσμού των κρατουμένων, αν και το ποσοστό αυτό είναι συγκριτικά αρκετά μεγαλύτερο εφόσον δεν συνυπολογισθούν οι ασθενείς κρατούμενοι, που προφανώς δεν μπορούν να εργάζονται). οι εργάζομενοι αυτοί είναι άνδρες και ημεδαποί σε ποσοστά ανάλογα σχεδόν με εκείνα του γενικού πληθυσμού κρατουμένων (αντίστοιχα: 95,0% και 80,3%), αλλά διαφοροποιούνται έντονα ως προς τον μεγαλύτερο αριθμό καταδίκων (99,7%!) και ως προς την οικογενειακή τους κατάσταση (άγα-

μοι: 43,2%· έγγαμοι με παιδιά: 43,8%). Η ηλικία των κρατουμένων που εργάζονται είναι κυρίως 21-39 ετών (60,4%), δηλ. και εδώ εμφανίζεται σχετική αναλογία προς την ηλικιακή σύνθεση του συνολικού πληθυσμού των κρατουμένων (64,2%). Ως προς το επάγγελμα των κρατουμένων που εργάζονται (αυτό δηλ. που ασκούσαν πριν τον εγκλεισμό τους στη φυλακή) δεν υπάρχουν σοβαρές διαφορές σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό των κρατουμένων: υπερτερούν οι ειδικευμένοι εργάτες, τεχνίτες και ναυτικοί (28,8% έναντι 28,8%, επίσης, του συνολικού πληθυσμού) και ακολουθούν οι ανειδίκευτοι εργάτες (14,9% έναντι συνολικού 15,7%) και οι αγρότες / κτηνοτρόφοι (13,5% έναντι συνολικού 11,3%). Αντίστοιχα, από την άποψη της μόρφωσης, οι περισσότεροι εργάζομενοι κρατούμενοι είναι απόφοιτοι δημοτικού σχολείου (43,5% έναντι συνολικού 47,6%) ή απόφοιτοι γυμνασίου - τεχνικών σχολών (22,8% έναντι 21,5%). Περαιτέρω, οι πιο πολλοί κρατούμενοι που εργάζονται έχουν καταδικασθεί για εγκλήματα ναρκωτικών (21,4% έναντι συνολικού 30,6%· αξιοσημείωτο είναι ότι στη φυλακή Αγ. Στεφάνου Πάτρας κρατείται το 26% του συνόλου των καταδικασμένων ή κατηγορηθέντων για ναρκωτικά), κλοπής (21,4% έναντι συνολικού 22,5%), ανθρωποκτονίας (19,2% έναντι 11,4%), απάτης (7,1% έναντι 5,6%) σωματικής βλάβης και απόπειρας ανθρωποκτονίας (5,8% έναντι 5,9%), ληστείας (3,9% έναντι 5,1%) καθώς και για τα λοιπά εγκλήματα (21,2% έναντι 18,9%). Από την άποψη του υπολοίπου ποινής των καταδίκων που εργάζονται, οι περισσότεροι έχουν να εκτίσουν ποινή άλλων 5-15 ετών (24,2% έναντι συνολικού ποσοστού 21,0%) αλλά και ποινές μέχρι 2 ετών (37,4% έναντι συνολικού 43,7%!), ενώ αρκετές είναι και οι περιπτώσεις καταδίκων με υπόλοιπο ποινής από 15 χρόνια και πάνω (13,2% έναντι συνολικού 11,8%). Εξάλλου, ως προς το είδος των εργασιών με τις οποίες ασχολούνται οι κρατούμενοι, πρωτεύουσα θέση έχουν οι αγροτικές εργασίες (στις οποίες υπάγονται και οι αρτεργατικές) (ποσοστό 31,7% του συνόλου των εργαζομένων) και οι βοηθητικές εργασίες (41,9%), ακολουθούν, δε, οι εργασίες για ίδιο λογαριασμό των κρατουμένων (18,6%) και για λογαριασμό τρίτων (7,8%). Από μια επεξεργασία των ειδικότερων αυτών στοιχείων συνάγεται ότι π.χ. οι αγρότες / κτηνοτρόφοι που απασχολούνται στις αγροτικές καλλιέργειες είναι μόλις 14,2% του συνόλου των εργαζομένων σ' αυτές) και τούτο μολονότι οι συνολικά εργάζομενοι αγρότες / κτηνοτρόφοι στις φυλακές είναι διπλάσιοι (205,1%) και οι μη εργαζόμενοι πάνω από τριπλάσιοι (349,5%)! Άλλοι κρατούμενοι που εργάζονται σε αγροτικές καλλιέργειες είναι ειδικευμένοι εργάτες, τεχνίτες και ναυτικοί (26,1%), ανειδίκευτοι εργάτες (15,3%) και έμποροι / επιχειρηματίες (10,0%)... Επίσης προκύπτει ότι στις βοηθητικές εργασίες της φυλακής περισσότεροι είναι

οι απόφοιτοι δημοτικού (49,4%, όσο δηλ. περίπου και το ποσοστό τους στον συνολικό πληθυσμό των κρατουμένων: 49,9%). Αντίθετα οι απόφοιτοι ανώτερης ή ανώτατης σχολής (συνολικά 181 κρατούμενοι), δεν εργάζονται κατά οποιοδήποτε τρόπο στη φυλακή, παρά μόνο σε ποσοστό 35,9%, ενώ το ίδιο ισχύει και για τους απόφοιτους λυκείου ή παλαιού γυμνασίου (από σύνολο 674 κρατουμένων εργάζονται μόλις οι 210, δηλ. ποσοστό 31,2%!).

13. Μια άλλη πτυχή του ερωτηματολογίου υπήρξε, τέλος, εκείνη που αφορούσε διευκρινιστικά ερωτήματα για την κατάσταση των φυλακών από την άποψη των δυνατοτήτων εργασίας για κρατούμενους. Προκύπτει ότι από τα 28 σωφρονιστικά και θεραπευτικά καταστήματα περίπου τα μισά (13) δεν διαθέτουν χώρους για εργασία (εργαστήρια κ.λπ.) και ότι σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ. Κέρκυρα, Πάτρα, Κομοτηνή) ο διαθέσιμος χώρος δεν αξιοποιείται ελλείψει εξοπλισμού ή και ειδικού προσωπικού π.χ. επιμορφωτών. Σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις οι κρατούμενοι όχι απλώς εργάζονται, αλλά και επιμορφώνονται σε κάποια τέχνη, ενώ πολύ συχνά, αντιστρόφως, το αίτημά τους για εργασία με ευεργετικό υπολογισμό δεν μπορεί να ικανοποιηθεί ελλείψει θέσεων⁵. Αρκετές φορές, πάντως, στην εργασία / επιμόρφωση των κρατουμένων παρέχουν τις υπηρεσίες τους και οι κατά τόπους οργανώσεις της Ν.Ε.Λ.Ε., σπανιότερα, δε, ο Εθνικός Οργανισμός Προνοίας, ο Ο.Α.Ε.Δ., ο Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ. και η τοπική αυτοδιοίκηση. Συμπερασματικά, ωστόσο, φαίνεται οτί υπάρχουν ακόμη πάρα πολλά πράγματα που πρέπει (και μπορούν) να γίνουν στην Ελλάδα για τη βελτίωση και τον εκσυγχρονισμό της εργασίας των κρατουμένων, ιδίως προς τις ακόλουθες πέντε κατευθύνσεις: (α) ανάθεση εργασίας και σε όσους υποδίκους το επιθυμούν· (β) καλύτερη αξιοποίηση των ειδικών γνώσεων και δυνατοτήτων που έχουν κρατούμενοι μορφωμένοι, αλλά και αγρότες κτηνοτρόφοι· (γ) διαμόρφωση χώρων εργασίας με τον αναγκαίο εξοπλισμό και στις 28 φυλακές της χώρας, εν ανάγκη με προσωπική εργασία των κρατουμένων που προσφέρονται γι' αυτό· (δ) διεύρυνση των δυνατοτήτων εργασίας και σε τομείς πέρα από τους παραδοσιακούς (ιδίως πέρα από τις αγροτικές καλλιέργειες) και (ε) στενότερη συνεργασία με οργανώσεις και φορείς που

5. Πάντως, από την έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε. επί 427 κρατουμένων σε 6 περιφερειακές φυλακές της χώρας κατά το 1983, με επιστημονικό υπεύθυνο τον αείμνηστο καθηγητή Ηλία Δασκαλάκη με θέμα «Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα», προκύπτει ότι οι περισσότεροι κρατούμενοι (58,3%) δεν θεωρούν την εργασία που κάνεις στη φυλακή ως χρήσιμη για την μετέπειτα επαγγελματική του αποκατάσταση: βλ. τα σχετικά πορίσματα της έρευνας στην «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών», ειδ. τεύχος 68Α, Άνοιξη 1988, σελ. 237-402: 256 επ. και 339.

παρέχουν υπηρεσίες στον τομέα της εργασίας και της επιμόρφωσης (κυρίως με τις κατά τόπους Ν.Ε.Λ.Ε.).

Ας σημειωθεί εδώ πάντως, ότι το Υπουργείο Δικαιοσύνης, μέσα στο πλαίσιο ενός ευρύτερου προγράμματος για τον εκσυγχρονισμό του σωφρονιστικού συστήματος, με πρώτο μέλημα την πολυάνθρωπη δικαστική φυλακή Κορυδαλλού (900 κρατούμενοι), προχώρησε ήδη σε πρωτοβουλίες όπως η εφαρμογή προγράμματος τηλεκπαίδευσης των κρατουμένων, η διαμόρφωση εργαστηρίου εκπαίδευσης πληροφορικής (σε συνεργασία με το Ε.Λ.Κ.Ε.Π.Α.) και η διαμόρφωση εκτυπωτικής μονάδας.

14. Υπογραμμίζεται ότι στις περισσότερες άλλες ευρωπαϊκές χώρες τα ποσοστά των κρατουμένων που εργάζονται είναι πολύ υψηλότερα από τα ελληνικά και μάλιστα χωρίς το κύριο βάρος της εργασίας να εστιάζεται στις κάπως παρωχημένες πλέον χειρωνακτικές εργασίες αγροτικού και κτηνοτροφικού χαρακτήρα. Έτσι, στις ολλανδικές φυλακές από τους 5.000 περίπου κρατουμένους εργάζονται οι 3.500 και δη οι 1.600 (45%) σε ιδιωτικές επιχειρήσεις (π.χ. κατασκευή αρχειοθηκών), περίπου 800 (23%) σε βιοηθητικές εργασίες μαγειρείων κ.λπ., οι δε υπόλοιποι 1.100 (32%) σε εργασίες για λογαριασμό της φυλακής (τυπογραφεία, ξυλουργεία, υφαντήρια κ.λπ.) και μάλιστα σε δύο βάρδιες των τεσσάρων ωρών, ώστε να μπορούν να εργάζονται όλοι σχεδόν οι κρατούμενοι. Ανάλογα ποσοστά υπάρχουν και για τους σουηδούς κρατούμενους, όπου όμως παρατηρείται και κάποια αναλογία (13%) εργαζομένων στα δάση και τη γεωργία.

Αξιοσημείωτο είναι ότι και στις δύο αυτές χώρες οι εισπράξεις από την εργασία των κρατουμένων στις φυλακές αντισταθμίζουν πλήρως τόσο την αξία των πρώτων υλών όσο και την αμοιβή των κρατουμένων, αφήνοντας μάλιστα και κάποιο κέρδος. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί ειδικότερα και για τα αγροτικά κ.λπ. προϊόντα που παράγονται στις φυλακές της Μεγ. Βρεταννίας (κέρδη 2,2 εκ. στερλινών κατά την οικονομική χρήση 1985-86) αλλά και στις αγροτικές φυλακές της χώρας (π.χ. στην αγροτική φυλακή Τίρυνθας την ίδια εποχή τα καθαρά κέρδη έφτασαν τα 11 εκ. δρχ.) (βλ. τις ελληνικές και αλλοδαπές εισηγήσεις που παρουσιάσθηκαν στην Αθήνα τον Οκτώβριο 1986 σε σεμινάριο που οργανώθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης και την Ελληνική Κυβέρνηση με θέμα «Εργασία κρατουμένων στις φυλακές — αγροτικές φυλακές»). Τέλος, θα πρέπει νομίζω να τονισθεί ιδιαίτερα ότι σε πολλές χώρες ορισμένες εγκαταστάσεις φυλακών, π.χ. αιθουσες ψυχαγωγίας, κτίζονται από τους ίδιους τους κρατουμένους με την τεχνική επιστασία του Κράτους (π.χ. στη φυλακή Clairvaux της Γαλλίας) και ότι η εργασία αυτή αντιμετωπίζεται από τους κρατουμένους με εξαιρετικά θετι-

κό τρόπο, λόγω του ότι οι τεχνικές αυτές βελτιώσεις τους αφορούν άμεσα (πρβλ. *H. Toch*, discussion, εις: *A.K. Cohen, et al.* (eds.) *Prison Violence*, Lexington / Toronto / London: Lexington Books, 1976, σελ. 145).

15. Είναι αλήθεια ότι η εργασία των κρατουμένων γενικά και ιδίως μέσα στη φυλακή εμφανίζει πολλά και δυσυπέρβλητα προβλήματα οργάνωσης και αποδοτικότητας, που συνδέονται άμεσα με τις ίδιες τις προϋποθέσεις και τους όρους αυτής της εργασίας (βλ. *Δημ. Καρανίκα*, όπ. παρ., σελ. 51 επ.). Συγκεκριμένα, οι κρατούμενοι παρουσιάζουν συχνά σοβαρές ελλείψεις τεχνικών γνώσεων ή επαγγελματικής πείρας αλλά και περιορισμένη διάθεση να εργάζονται, τόσο λόγω του ότι δεν είναι πολλές φορές εθισμένοι στην εργασία όσο και λόγω της γενικότερης ατμόσφαιρας που τους περιβάλλει στη φυλακή. Επίσης, λόγω της συνεχούς μετακίνησης κρατουμένων από φυλακή σε φυλακή και λόγω της διαφορετικής χρονικής διάρκειας των ποινών που εκτίονται (και μάλιστα με δεδομένο ότι παραμένουν περισσότερο χρόνο στη φυλακή οι βαρύτερες περιπτώσεις εγκληματιών) δεν είναι καθόλου εύκολο να οργανωθεί κάποιο μακροπρόθεσμο πρόγραμμα εργασίας και επιμόρφωσής τους. Και ακόμη, ελλείψεις υπάρχουν από την άποψη των υπόλοιπων όρων μιας αποδοτικής εργασίας, δηλ. πρώτον από την άποψη εξειδικευμένου προσωπικού που θα συνεπικουρεί τους κρατουμένους και θα προωθεί, στη συνέχεια, τα προϊόντα τους στην αγορά, και δεύτερον από την άποψη της εξασφάλισης κατάλληλου μηχανολογικού εξοπλισμού, χώρων εργασίας και πρώτων υλών με δυνατότητα κάλυψης ποικίλων δραστηριοτήτων, πράγμα που προφανώς συνεπάγεται υψηλές δαπάνες. Ωστόσο όλα αυτά τα προβλήματα δεν φαίνεται ανέφικτο να αντιμετωπισθούν, εφόσον, πέρα από κάποιες στοιχειώδεις πιστώσεις, υπάρξει κυρίως έμπνευση και όρεξη για δουλιά. Ίσως να μην είναι ευρύτερα γνωστό ότι η αναδάσωση των λόφων της Αττικής, δηλ. του Λυκαβηττού, της Ακρόπολης, του Φιλοπάππου, του Αστεροσκοπείου, του Κολωνού, του Στρέφη και της Σχολής Ευελπίδων, έγινε από φυλακισμένους με τη φροντίδα του πραγματικά αξιόλογου τότε στελέχους στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, του Παναγή Σκουριώτη, ο οποίος άλλωστε οργάνωσε λίγο αργότερα, το 1925, και τις αγροτικές φυλακές στους αντίστοιχους γεωργικούς σταθμούς της Τίρυνθας και της Κασσαβέτειας, κατά τα πρότυπα του ελβετικού σωφρονιστηρίου στο Witzwil. Έχω την ελπίδα ότι η ψήφιση του νέου Σχεδίου Σωφρονιστικού Κώδικα θα δημιουργήσει πράγματι το αναγκαίο θεσμικό πλαίσιο, ώστε να αξιοποιηθούν οι ζωντανές δυνάμεις της χώρας μας στον χώρο της σωφρονιστικής πολιτικής και να υπάρξει επιτέλους έξοδος από το τέλμα της ρομαντικής αδράνειας, στο οποίο έχει βυθιστεί η πολιτική αυτή κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Αθήνα, 16.4.1991
Αριθ. πρωτ. 30560 οικ.

Δ/ΝΣΗ : ΣΩΦΡΟΝ ΑΓΩΓ. ΕΝΗΛΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ : ΟΡΓΑΝ. ΕΡΓ. ΚΡΑΤ/ΝΩΝ

ΠΡΟΣ:
Τους κ.κ. Διευθυντές
των Φυλακών.
Σωφρονιστικών και Θε-
ραπευτικών Καταστημά-
των και ΚΑΥΦ

Ταχ. Δ/νση : Μεσογείων 96
Ταχ. Κώδικας : 115 27
Πληροφορίες : Δ. Παππάς
Τηλέφωνο : 7713783

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης, όπως σας είναι γνωστό, αποδίδει πρωταρχική σημασία στον τομέα της εργασίας / επιμόρφωσης των κρατουμένων και έχει ήδη προγραμματίσει, με βάση και τις υποδείξεις που περιέχονται στις ετήσιες εκθέσεις σας, την αναδιοργάνωση του τομέα αυτού, έτσι ώστε η παραμονή των κρατουμένων στη φυλακή να γίνει περισσότερο απροβλημάτιστη, ωφέλιμη και παραγωγική για τους ίδιους και το κοινωνικό σύνολο.

Μέσα στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας έχουν αρχίσει να εκπονούνται, σε συνεργασία με το ΕΛΚΕΠΑ, προγράμματα για την τηλεκπαίδευση των κρατουμένων και τη διαμόρφωση ενός εργαστηρίου εκπαίδευσης πληροφορικής. Τα προγράμματα αυτά πρόκειται στην τελική τους μορφή να καλύψουν ένα ευρύ φάσμα εργασίας και επιμόρφωσης των κρατουμένων. Για την ορθή όμως μελέτη και εφαρμογή των εν λόγω προγραμμάτων απαραίτητη είναι η ακριβής γνώση των ειδικότερων στοιχείων που αφορούν τους κρατούμενους. Η συνεργασία σας στο θέμα αυτό, θα είναι πράγματι πολύτιμη. Γι' αυτό και σας παρακαλώ να συμπληρώσετε με προσοχή και να μου αποστείλετε έως το τέλος του τρέχοντος μηνός το επισυναπτόμενο ερωτηματολόγιο, ώστε με την αποφασιστική βοήθεια που θα παράσχετε

σεις και το προσωπικό της φυλακής σας, να θέσουμε μαζί τις βάσεις για τον εκσυγχρονισμό του σωφρονιστικού μας συστήματος και σ' αυτόν τον τομέα.

Για ο, τιδήποτε επιπρόσθετες πληροφορίες χρειασθείτε, παρακαλώ να απευθύνεστε στα αρμόδια στελέχη του Υπουργείου.

**Ο ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ**

Αθανάσιος Κανελλόπουλος

**ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ
ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ
ΤΩΝ ΕΛΛ. ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ**

(Οι απαντήσεις για όλες τις φυλακές θα πρέπει να αφορούν μια συγκεκριμένη ημερομηνία, την 26.4.1991, ώστε να υπάρξει ενιαία επεξεργασία των στοιχείων. Όπου η φυλακή έχει περισσότερες «ακτίνες», θα χρειασθεί να συμπληρωθεί ξεχωριστό ερωτηματολόγιο για την κάθε «ακτίνα»).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πόσοι κρατούμενοι υπάρχουν συνολικά στη φυλακή σας και πόσοι απ' αυτούς εργάζονται με ευεργετικό υπολογισμό των ημερών εργασίας;
2. Υπάρχουν χώροι εργασίας στη φυλακή; Εάν ναι, τι επιφάνεια έχουν οι χώροι αυτοί, με τι μηχανήματα είναι εξοπλισμένοι, και για τί είδους εργασία-ες χρησιμοποιούνται;
3. Υπάρχουν χώροι εργασίας στη φυλακή που δεν χρησιμοποιούνται και αν ναι, γιατί;
4. Υπάρχουν κρατούμενοι που έχουν ζητήσει εργασία με ευεργετικό υπολογισμό αυτόν τον μήνα και δεν τους δόθηκε; Αν ναι, πόσοι είναι αυτοί;
5. Πόσοι κρατούμενοι απλώς εργάζονται και πόσοι συγχρόνως εκπαιδεύονται;
6. Πόσες ώρες την ημέρα εργάζονται κατά κανόνα οι κρατούμενοι;

7. Ποιος επιβλέπει ή επιβοηθεί την εργασία / επιμόρφωση των κρατουμένων;
8. Ποιοι ειδικότεροι οργανισμοί σας παρέχουν τις υπηρεσίες τους για την εργασία / επιμόρφωση των κρατουμένων και σε ποια είδη εργασίας;
9. Υπάρχουν κρατούμενοι που έχουν γνώστη λειτουργίας των ηλεκτρονικών υπολογιστών, έστω και σε στοιχειώδη μορφή;
10. Υπάρχουν κρατούμενοι που ασχολούνται εξ επαγγέλματος με οικοδομικές εργασίες (χτίστες, σοφατζήδες, κ.λπ.);

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

1. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

	ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ στη φυλακή	ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ κάθε είδους στη φυλακή
κατάδικοι		
υπόδικοι		
χρεοφειλέτες		
άνδρες		
γυναίκες		
ημεδαποί		
αλλοδαποί		
άγαμοι		
έγγαμοι με παιδιά		
έγγαμοι χωρίς παιδιά		
χήροι - διαζευγμένοι με παιδιά		
χήροι - διαζευγμένοι χωρίς παιδιά		

2. ΗΑΙΚΙΑ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

	ΔΕΝ ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ	ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ		ΕΙΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ		
		Υπό- δικοι	Κατά- δικοι	Αγροτ. καλλιέρ- γειες κλπ	Εργασία δι' ίδιον λογ/σμόν	Εργασία για λογ/σμόν τρίτων
13-17 ετών						
18-20 ετών						
21-29 ετών						
30-39 ετών						
40-49 ετών						
50-59 ετών						
60 και άνω						

3. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΠΡΙΝ ΤΟΝ ΕΓΚΛΕΙΣΜΟ

	ΔΕΝ ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ	ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ		ΕΙΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ			
		Υπό- δικοι	Κατά- δικοι	Αγροτ. καλλιέρ- γειες κλπ	Εργασία δι' ίδιον λογ/σμόν	Εργασία για λογ/σμόν τρίτων	Βοηθητι- κές εργασίες
άνεργοι άεργοι							
αγρότες κτηνο- τρόφοι							
ανειδίκ. εργάτες							
ειδικευμ. εργάτες τεχνίτες ναυτικοί							
πωλητές υπάλληλοι							
έμποροι επιχ/τίες							
καλλι- τέχνες							
συντα- ξιούχοι							
άλλα επαγ- γέλματα							

4. ΜΟΡΦΩΣΗ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

	ΔΕΝ ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ	ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ		ΕΙΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ			
		Υπό- δικοι	Κατά- δικοι	Αγροτ. καλλιέρ- γειες κλπ	Εργασία δι' ίδιον λογ/σμόν	Εργασία για λογ/σμόν τρίτων	Βοηθητι- κές εργασίες
αγράμ- ματοι							
λίγες τάξεις δημ/κού							
αποφοιτ. δημ/κού							
γυμν. — τεχνική σχολή							
λύκειο ή παλ. γυμνασ.							
ανώτερη- ανώτατη σχολή							

5. ΕΙΔΟΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ

	ΔΕΝ ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ	ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ		ΕΙΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ			
		Υπό- δικοι	Κατά- δικοι	Αγροτ. καλλιέρ- γειες κλπ	Εργασία δι' ίδιον λογ/σμόν	Εργασία για λογ/σμόν τρίτων	Βοηθητι- κές εργασίες
ναρκ/κά							
κλοπή							
ληστεία							
απάτη							
ανθρωπο- κτονία							
απόπειρα ανθρωπ.							
σώματ. βλάβες							
άλλα εγκλήματα							

6. ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΠΟΙΝΗΣ ΚΑΤΑΔΙΚΩΝ

	ΔΕΝ ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ	ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ		ΕΙΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ			
		Υπό- δικοι	Κατά- δικοι	Αγροτ. καλλιέρ- γειες κλπ	Εργασία δι' ίδιον λογ/σμόν	Εργασία για λογ/σμόν τρίτων	Βοηθητι- κές εργασίες
μέχρι 1 έτους							
μέχρι 2 ετών							
μέχρι 3 ετών							
μέχρι 4 ετών							
μέχρι 5 ετών							
5 – 15 ετών							
άνω των 15 ετών							